

OLT GERGELY¹

A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ TÉRBELI KÉRDÉSEI A VÁROSOKBAN²

DOI: 10.18030/socio.hu.2016.1.52

ABSZTRAKT

A társadalmi integráció hiánya, illetve a dezintegráció jelei gyakran a térben is láthatóvá és lehatárolhatóvá válnak. A „rossz” vagy „veszélyes” környékek, a gettósodó falvak és régiók azt a látszatot is kelthetik, mintha a társadalmi problémák csak az adott helyre lennének jellemzőek. Ezek a stigmatizált területek azonban elsősorban tüneteinek, hogy a társadalmi rendszer nem képes mindenkit egyformán integrálni, és a leginkább hátrányos helyzetű vagy diszkriminált tagjait a térben is kirekeszti. A térben is megjelenő problémákat aztán – főleg az utóbbi évtizedekben – elsősorban az adott területre koncentrálnak beavatkozásokkal próbálják orvosolni, amik a kiváltó okokat nem kezelik, a problémákat és a kirekesztett embereket pedig csak áthelyezik. Másrészt a kirekesztett területek lakói gyakran hátrányokat szenvednek el amiatt, hogy a lakóhelyükön az intézmények működése és a tág értelemben vett infrastruktúra nem kielégítő. Így a gazdasági fejlődés vagy az általános társadalmi programok sem éreztetik úgy a hatásukat, mint máshol. A tanulmány elsősorban a városi területi beavatkozások nemzetközi irodalmának egy részét tekinti át az integráció térbeli kérdései szempontjából.

Kulcsszavak: társadalmi integráció, térbeli beavatkozás, kirekesztés, dzsentifikáció, intézmények

SPATIAL ASPECTS OF SOCIAL INTEGRATION IN THE CITIES

ABSTRACT

The lack of social integration or signs of disintegration are often visible and can be delimited in space. “Bad neighbourhoods” and “no-go areas” or villages and regions going through ghettoization can give the impression as if social problems were only typical of these areas. However, these stigmatized territories are merely the symptoms of the fact that the social system cannot equally integrate everybody and the most disadvantaged and discriminated members are excluded from it in the physical sense as well. The social problems appearing in space are often treated – especially in the last few decades – with spatial interventions that are not handling the wider causes of them, and only displace the problems and the socially excluded residents. On the other hand, residents of these excluded territories often suffer disadvantages because of the dysfunctional institutions and unsatisfactory infrastructure in the broad sense that are typical in these areas. This can also mean that economic growth and social programmes are not affecting these places as elsewhere. This study reviews a part of the international literature of urban spatial interventions from the aspect of the spatial issues of social integration.

Key words: social integration, spatial intervention, exclusion, gentrification, institutions

1 MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

2 A kutatásra az OTKA 108836 sz. *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* c. projekt keretében került sor

A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ TÉRBELI KÉRDÉSEI A VÁROSOKBAN

BEVEZETÉS

A közbeszédben a társadalmi integráció, illetve főleg annak hiánya gyakran adott területekhez és általában térhez köthető kérdéskörként jelenik meg. A társadalmi problémák koncentrált és szegregált területi egységeit, mint a városi gettókat (Wilson 1987, 1991, Wacquant 1997, 2007a, 2007b, 2010) vagy a gettósodó régiókat (Ladányi 2008, Virág, 2010) gyakran a társadalmi rend, az integráció és kooperáció szokásos módjainak hiányával jellemzik³. Az itt élőket pedig gyakran kizárják a társadalom többi részével való kooperációból, párhuzamos világokat hozva létre. Maga a gettó jelensége és kialakulása is felfogható a társadalom dezintegrációjának fizikai jeleként. Ezzel egy időben sokszor a leszakadó régió vagy városrész lesz az ott élők vagy a tágabb társadalom számára maga a megfogható probléma, „amivel valamit kezdeni kell”. Ennek megfelelően a társadalmi dezintegráció térbeli megjelenéseit gyakran területileg fókuszált beavatkozásokkal próbálják meg kezelni. Ezt a megközelítést nagyon sok szempontból vitatják.

A térbeli beavatkozásokkal szembeni leggyakoribb kritika, hogy a problémákat csak áthelyezik (Smith 1996, Lees 2008, Slater 2013, Csanádi et al. 2012, Czirfusz et al. 2016). A térbeli integrációs politikák gyakran nem vesznek tudomást a szegregált területek belső viszonyairól, sem pedig a tágabb társadalmi funkciójukról, mint amilyen például a városi kontextusban az olcsó lakhatás (Lees 2008). Nem egyértelmű az sem, hogy a többségtől vagy a jobb módúaktól elszigetelt környékek belső viszonyaira, illetve az egész terület funkciójára a tágabb környezetben mindig csak dezintegráció lenne jellemző: ez függ az elkülönült csoport jellegétől, az elkülönülés léptékétől és élességétől (Lees 2008, Waquant 2007b, Ruiz-Tagle 2013). Ahogy bemutatjuk, a térbeli elkülönülés még nem feltétlenül probléma, sokkal inkább az a kirekesztés. Ezt viszont az anti-szegregációs beavatkozások ritkán veszik figyelembe. Kérdéses, hogy mennyiben integráció az, ha a régi szomszédokat szétköltöztetik egymás mellől, és a korábbi segítő hálózatokat elvágják (Atkinson–Kintrea 2004, Ruiz-Tagle 2013, Slater 2013). Az is megkérdőjelezhető, hogy a különböző csoportok közötti fizikai távolság csökkentésével automatikusan kapcsolatba lépnének a csoportok tagjai (Lees 2008). Vagyis a területi integrációt célzó beavatkozások gyakran a helyi közösségek dezintegrációjával járnak. És ha adott esetben igaz is, hogy a szegény környéken élő szegényekre további terheket ró a környezetük (Wilson 1991, Atkinson–Kintrea 2001, Wacquant 2007a, 2007b, 2010), ez nem jelenti azt, hogy a problémáikat megoldja a szegény környékek szimpla lerombolása. A területi beavatkozások kritikussai tehát nagyobb léptékű, társadalmi szintű változások mellett érvelnek (Smith 1982, 1996, Slater 2013).

³ Fontos kontextuális sajátossága a kelet-európai régiónak, hogy a gettókra jellemző kirekesztés és nyomor inkább a vidéki helyszínek sajátja. Ennek ellenére jelentős összegeket költenek városi területi beavatkozásokra is. A korábbi kutatásaink témája miatt is, ebben a tanulmányban inkább ezt az utóbbi aspektust kritizáljuk.

Ellenérv lehet a területi beavatkozások kritikusaival szemben, hogy a különböző, általános társadalmi programok a tapasztalatok szerint mégsem jelennek meg ugyanúgy, vagy nem érnek el azonos hatásokat a különböző helyszíneken. Emiatt egyre inkább előtérbe kerül az intézmények szerepe a területi egyenlőtlenségekkel kapcsolatban (Barca et al. 2012, Rodríguez–Pose 2013, illetve a városi szinten: Tosics 2009). A helyi intézmények szerepének figyelembe vétele pedig alapvetően térbeli fókuszot is jelenthet.

A területi hatásokat tehát a szegénység és társadalmi kirekesztettség magyarázatának közbejövő változójaként érdemes elképzelni (Ruiz-Tagle 2013, p. 392), és ennek megfelelően figyelembe venni a társadalmi integráció kérdéskörével kapcsolatban. A szegénységnek és a kirekesztettségnek alapvetően társadalmi okai vannak, amelyek aztán a térbeli elkülönülésben is megjelennek. Másrészt azonban ez az elkülönülés, a hozzá kapcsolódó stigma, valamint a helyi intézmények és a tágabb értelemben vett infrastruktúra gyengeségei az eleve hátrányos helyzetű csoportoknak további problémákat okozhatnak, és csökkenthetik a kitörési esélyeiket. A helyhez kötött hátrányok kezeléséhez az ott élők érdekeinek figyelembe vétele szükséges, és nem elég pusztán a terület gazdasági értékét növelni, például azzal, hogy megszabadulnak az ott élő szegényektől.

Ebben az irodalmi áttekintésben megpróbálunk bemutatni néhány olyan kérdést a társadalmi integráció térbeli vetületeivel kapcsolatban, amelyekre a politikai és gazdasági döntéshozók ritkábban reflektálnak. Mit jelent egyáltalán az integráció a térben? Milyen hatásai lehetnek a térbeli elkülönülésnek? Milyen politikákkal próbálták a térbeli integrációt elősegíteni? Milyen eredménnyel? Mi ezeknek a politikáknak a kritikája? A tanulmány következő részében megkíséreljük definiálni a térbeli társadalmi integráció fogalmát, és értelmezni a térbeli integrációval kapcsolatos felvetéseket. Ezután a városi területi politikák motivációjáról, a területi hatásokról, a városi gettók és a szegregáció hatásairól, valamint a városi rehabilitációs beavatkozások hatásairól és kritikáiról írunk.

A TÉRBELI TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ ELMÉLETI KÉRDÉSEI

Az integráció fogalma

A magyarországi társadalmi integráció és dezintegráció kérdéseit vizsgáló OTKA kutatás elméleti bevezetője minél szélesebben használható meghatározást próbál adni az integráció kifejezésre. Dupcsik és Szabari (2015) megfogalmazása szerint „[t]ársadalmi integráció alatt [azt] értjük, amikor az egyén vagy intézmény (cselekvő, ágens) kooperál egy társadalmi csoporttal vagy kollektivitással úgy, hogy »bizonyos mértékben« elfogadja annak értékeit, normáit, szabályait stb.” (:61). Rögtön felhívják a figyelmet az integráció fogalmának értéktelített voltára is, hiszen ebből a nézőpontból egy szegregáló és elnyomó társadalom is lehet integrált, például az indiai kasztrendszer esetében. A társadalmi integráció feltételezett kiemelt fontossága akkor támasztható alá, ha elfogadjuk, hogy „egy társadalom objektív funkciója, hogy egyedeiben, intézményeiben, viszonyaiban folyamatosan újratermelődjék, a szabályok, normák, értékek viszonylagos állandósága” pedig a létbiztonság alapja (ibid). Ez az állandóság azonban nem egyformán jó a társadalom minden tagja számára, és néha kívánatosnak tűnik a korábbi rend megdöntése, ahogy azt a rendszerváltás példáján is illusztrálják a szerzők.

Az integrációval kapcsolatos elméleti koncepciók a különböző térben megjelenő társadalmi kérdések esetén is használhatóak. Amikor a térben gondolkozunk a társadalmi integrációról, beszélhetünk például a társadalmi kohézió lehetőségeiről a városokban (Novy et al. 2012) vagy a kollektív képzetek és normák szerepéről a stigmatizált és reménytelenül szegény térségekkel kapcsolatban (Sampson 2009, Wacquant 2007a, 2007b, 2010). A térbeli egyenlőtlenségek és a térbeli dimenzió szerepe miatt a gazdasági versenyben (Smith 1982, Cassiers–Kesteloot 2012) beszélhetünk a területek gazdasági integrációjáról (Barca et al. 2012) és ennek helyi közösségekre való negatív hatásáról (Smith 1996, Lees 2008, Slater 2013), valamint a versenyképesség, a helyi intézmények és az útfüggőség kapcsolatáról (Rodrigues–Pose 2013).

A térbeli társadalmi integráció fogalma

Az integráció „kétélű fegyver” (Ruiz-Tagle:397): a jobb kooperáció lehetősége mellett jelentheti egy zárt rendszer megváltoztatását olyan beavatkozással, ami az adott rendszer korábbi elemei számára nem előnyös, vagyis a rendszer integritása sérülhet az integrációs beavatkozás által (Arnal 1999, idézi Ruiz-Tagle 2013:397–398). Az integráció különböző definícióit összefoglalva azt mondhatjuk, hogy pozitív hatásai között lehet a határok ledöntése és az exkluzív, zárt rendszerek nyitottabbá tétele, negatív hatásai között lehet viszont az identitás elvesztése (az asszimiláció), a rendszer integritásának megsértése és az inkompatibilitás miatti későbbi dezintegráció (:398). A csoportok keveredésének mértéke és a csoport belső szabályozottságnak mértéke szerint az integráció különböző társadalmi formákat ölthet: beszélhetünk ’integritásról’ (homogén és szabályozott csoportok), ’asszimilációról’ (heterogén és szabályozott csoportok), ’korlátozott felelősségről’ (homogén és szabályozatlan csoportok) és ’kulturális pluralizmusról’ (heterogén és szabályozatlan csoportok).

Ahogy a bevezetőben említettük, a társadalmi kapcsolatok a térben rögzülnek, a térbeli távolság pedig befolyásolhatja a társadalmi távolságot. A közelség egyrészt növelheti a kapcsolatok valószínűségét, másrészt a különböző életmódok szoros egymás mellett élése konfliktusforrás is lehet (Blau 1977, illetve Wirth 1927 idézi Ruiz-Tagle 2013:399). Amikor a különböző csoportok között jelentős hatalmi különbség van, akkor a távolság (a szegregáció) negatív hatásai erősödnek fel.

Az integráció többdimenziós fogalom: megkülönböztethetjük a rendszerszintű integrációt és a ’társas’ integrációt. Az előbbi az egyén és az állam kapcsolatára vonatkozik, és az oktatás, az egészségügy vagy a lakhatás lehetnek dimenziói, míg az utóbbi a személyes biztonság, az összetartozás, az érzelmi kapcsolatok terepe, és a társas viszonyok, a munkahelyi kapcsolatok vagy a városi környezet lehetnek a dimenziói (Ruiz-Tagle 2013:401). Ennek megfelelően a térbeli integrációnak lehetnek rendszerszintű és társas dimenziói: a rendszerszintű dimenziók a térben jelenthetik különböző csoportok ’fizikai’ közelségét vagy szétválasztottságát, illetve a ’funkcionális’ integrációt is, ami a szolgáltatásokhoz és a lehetőségekhez különböző helyeken való effektív hozzáférést jelenti. A társas integrációt jelenthetik a ’viszonyok’, amelyeket interakcióként, társadalmi kontrollként, intézményekként értelmezhetünk, és a térhez is köthető ’szimbólumok’, amelyek valamilyen szintű azonosulást jelentenek valamilyen közös alappal (Ruiz-Tagle 2013:401–402).

A térbeli integráció ellentéte nem a szegregáció, hanem a társadalmi kirekesztésnek a térbeli integráció négy dimenziója mentén létrejövő különböző formái. A fizikai dimenzióban az integráció az egymás mellett

élést, míg a kirekesztés a lakosság nagymértékű és exkluzív elkülönülését jelenti. A további ellentétpárok: a funkcionális dimenzióban a funkciókhoz való hozzáférések és a lehetőségek megtagadása, a viszonyok dimenziójában a nem hierarchikus kapcsolatok és a döntésekben való részvétel megtagadása, a szimbolikus dimenzióban pedig a közös identitás szemben a kívülről konstruált mássággal és stigmatizációval állítható szembe egymással (Ruiz-Tagle 2013:403, lásd még Wacquant 2007a, 2010). Amint azt később részletesen kifejtjük, a térbeli politikák általában nem foglalkoznak az összes dimenzióval és azok egymásra hatásával. Jellemző, hogy az integrációt a csoportok közötti térbeli távolság csökkentésével próbálják megvalósítani, vagyis csak a fizikai dimenzióval foglalkoznak. A fizikai átalakulások azonban így csak konfliktusforrásokká alakulnak, míg nem kezelik a kirekesztés egyéb okait.

A társadalmi kohézió fogalma

A kohézió az integrációhoz kapcsolódó fogalom, ami fontos szerepet tölt be az EU-s politikákban, ugyanakkor az integráció fogalmához hasonlóan nehezen megfogható még a kifejezést fontos helyre emelő szakpolitikusok és a tudósok számára is (Miciukiewicz et al. 2012:1857). Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a fizikai, gazdasági, politikai és kulturális átalakulások komplex kölcsönhatásait is figyelembe kell venni a fogalom megértéséhez. Másrészt pedig annak, hogy a városi politikákat egyre inkább a versenyképesség szempontja határozza meg, miközben a periféria lemaradása nő (:1857–1858) így a kohézióval kapcsolatos elképzelések is változnak.

A kohézió meghatározását és elérésének lehetséges módjait többféle szempontból lehet problematizálni: a szolidaritás és a társadalmi kirekesztés, a közös kultúra, az értékek és az identitások sokfélesége, a környezeti igazságosság, valamint az állampolgárság és a részvétel kérdései mind a kohézió egy-egy társadalmi, politikai perspektívája lehet (:1859–1860). Az viszont látható, hogy az egyenlőtlenség kérdései központiak mindegyik szempontból, legyen szó a szegények kirekesztéséről vagy a különböző csoportok jogairól.

Az egyenlőtlenségek szempontjából megfogalmazva a városi társadalmi kohézió „annak a kapacitása, hogy elismerjük a városban jelenlévő társadalmi és területi csoportokat, illetve ezek különböző, akár ellentmondó érdekeit, és annak a lehetőségét, hogy ezek a csoportok megszervezzék magukat és intézményeket hozzanak létre, ahol ütköztethetik az érdekeiket és megállapodhatnak a város jövőjéről” (Cassiers–Kesteloot 2012:1910). Ez a meghatározás párhuzamba állítható az általános társadalmi integrációt leíró definícióval, hiszen a lényege a kooperáció lehetősége és a „működés” fenntartása az eltérő érdekek ellenére is. Az viszont nem mindegy, hogyan tud megvalósulni az együttműködés, és milyen ára van annak, hogy a város (vagy az adott társadalom) működjön.

Integráció, kohézió és térbeli egyenlőtlenségek

A társadalmon belüli kooperáció, a társadalom újratermelődése és stabilitása szempontjából nem lényegtelen a térbeli szerkezet, a különböző területek összekötöttsége, a szegregáció léptéke és a térbeli elkülönülés mértéke. Bár elméletben előfordulhat, hogy egy egyenlőtlen társadalomban a különböző csoportok teljesen egyenletesen oszlanak el a térben (Hamnett 1996, idézi Cassiers–Kesteloot 2012:1912), általában a különböző társadalmi csoportok térben mégis elkülönülnek. Ez az elkülönülés pedig azt jelenti, hogy a különböző területeken, különböző normák és életmódok szerint élő, eltérő gazdasági, politikai, társadalmi helyzetű csoportok fizikailag is elválnak

egymástól, ezzel is nehezítve az általános kooperációt és integrációt a társadalomban. A fizikai távolság és az elkülönült tér pedig jelenthet lokálisan gyengébb szolgáltatásokat, valamint lehetőséget ad a stigmatizációra is. Másrészt lehetséges, hogy az elkülönült területek belső integrációja erősebb, mintha felszámolnák ezeket.

A térbeli elkülönülés a társadalmi integráció vagy kohézió egy módosító tényezője, és nem mindegy, pontosan milyen ennek az elkülönülésnek a mintázata az adott városi agglomeráción belül, mert az meghatározhatja a konfliktusok jellegét (Cassiers–Kesteloot 2012:1917). A területi lépték kérdése és az elkülönülés élessége (Ruiz-Tagle 2013, Wacqunat 2007b, Anderson–Musterd 2005) a városi környezetben merül fel igazán, hiszen viszonylag kis területen belül létezhetnek nagy különbségek, és ezeknek sajátos funkciója is lehet a város működésében. A város integráltsága vagy kohéziója tehát térbeli szempontoktól is függ.

Összefoglalva, érdemes a térbeli dimenziót is bevonni a kooperáció és a szolidaritás problémáinak vizsgálatába. Nem csak a különböző társadalmi csoportok lehetnek érdekeltek eltérő politikai beavatkozásokban és fejlődési irányokban, hanem különböző területek (illetve a politikai és intézményi képviselőik) is versenghetnek egymással az erőforrásokért, miközben a különböző területek együttműködése is szükséges az integrált társadalomhoz. Ráadásul az egyes területeken belül is eltérő lehet az integráció mértéke, ami befolyásolhatja a külső viszonyokat is. Emiatt különösen fontos kérdés a térbeli társadalmi integráció szempontjából az eltérő helyzetű és fejlettségű területek közötti különbségek kialakulása és a különbségek kezelése. A következő szekcióban erre a kérdéskörre térünk ki részletesen.

Térbeli különbségek és társadalmi hatásaik

A területi hatások az integrációs és dezintegrációs folyamatokban

A területi különbségek gazdasági következményei elsősorban nagyobb területi egységek szintjén lehetnek meghatározóak az egyéni életkilátásokra, mivel alapvetően a várostérségeket tekintik a helyi munkaerőpiacnak (Smith 1982:144, 1986:96, Miciukiewicz et al. 2012:1857–1858). Emellett az épített környezetbe való befektetés ciklusai (Harvey 2001[1978]:76) és a befektetés, illetve annak hiánya a városi területek szintjén is jelentős egyenlőtlenségeket jelenthet (Smith 1982:147–148). A kérdés csak az, hogy pontosan hogyan hatnak ezek a területi különbségek a befektetésihiányos környéken élők életére és mobilitási lehetőségeire, valamint a kooperációba és a rendszer újratermelésébe való bekapcsolódásra, vagyis a társadalmi integrációra. Ennél is fontosabb, hogy milyen társadalmi hatásai vannak az ilyen területeket megcélzó deszegregációs, integrációs vagy rehabilitációs beavatkozások.

Ahogy a bevezetőben is megjegyeztük, a térbeli dimenzió a szegénység és az ezzel járó társadalmi kirekesztettség egyik közbejövő változója (Ruiz-Tagle 2013:392). Egyrészt nem a lakóhely és a földrajzi helyzet határozza meg a városban élők társadalmi helyzetét, hanem a társadalom egyéb, rendszer szintű tényezői, másrészt viszont a környéken koncentrálódó társadalmi problémák és a térbeli kirekesztés hatással lehet arra, hogy milyen mélységű a dezintegráció. Ezért beszél például Wilson (1987) az „igazán” hátrányos helyzetűekről és az „underclass”-ról, vagy Wacquant (2008) az előrehaladott marginalitásról a földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt perifériára szorultakkal kapcsolatban.

Nem mindegy azonban, hogy milyen a szegregáció léptéke (Wacquant 2007b, Ruiz-Tagle 2013) vagy milyen az adott város vagy metropoliszrégió térbeli szerkezete (Cassiers–Kesteloot 2012). A szegény lakóterületek ugyanis jelenthetik az olcsó lakhatást (Lees 2008), a bevándorlók számára az életmódjuk védelmét és a társas kapcsolatokat (Ruiz-Tagle 2013:392, Cassiers–Kesteloot 2012:14), illetve a helyi segítő hálózatokat is (Atkinson–Kintrea 2004). Másrészt azonban a szegregált területek társadalmi viszonyait sokszor felelőssé teszik a szegénység újratermelődéséért – például a negatív viselkedési mintákon (Wilson 1987, Wacquant 2010) vagy az oktatási intézményeken keresztül (Massey–Fischer 2006). Éppen ezért a területi hatások vizsgálatának példáit is érdemes áttekinteni.

Az underclass, a szegénység és a térbeli elkülönülés

A térbeli hatásokkal (vagy környék hatásokkal) kapcsolatos irodalomban William Julius Wilsonnak a 20. század második felének amerikai fekete gettóiról szóló írásai máig hatásosak az Egyesült Államokon kívül is. Szerinte a szegénység koncentrációjának és a gettók kialakulásának hosszú távú hatásai vannak a leginkább elesett (legkevésbé integrált) társadalmi csoportok szempontjából. Az *underclass*, a társadalomból leginkább kirekesztett szegények csoportjának kialakulása szerinte a földrajzi koncentráció következménye. „Ami megkülönbözteti az *underclass* tagjait más gazdaságilag hátrányos helyzetű csoportoktól, az az, hogy a marginális gazdasági pozíciójukra és a munkaerőpiachoz való gyenge kapcsolódásukra ráerősít a környék és a társadalmi miliő” (Wilson 1991:653). Vagyis szerinte a földrajzi mintázat hatással van az egyének életére és integrációs lehetőségeire, és a tartósan magas szegénység az oka az *underclass* újratermelő földrajzi koncentrációk kialakulása (Wilson 1987).

Wilson szerint a földrajzi pozíció – az egyenlőtlen gazdasági növekedés (:641) és a gazdasági struktúraváltás területi mintázatai miatt – hatással van az alacsonyan képzett munkaerő iránti keresletre, amit tovább erősít a belvárosi szegény környékek és a szuburbokba költözött feldolgozóipar (a lakóhely és a munkahely) közti távolság (:644). Ha a munkaerő-keresletet csak kevéssel haladta meg a kínálat, a legképzetlenebbek is munkához juthattak, azonban az alacsonyan képzett feldolgozóipari munkahelyek megszűnése a szegény környékek lakóit érintette különösen látványosan. Ez pedig hatással volt arra is, hogy milyen állapotba kerültek ezek a környékek, és mennyire voltak preferált élőhelyek ezek a magasabb státusúak számára (:654–655). Az, hogy a magasabb státusúak elköltözése tovább mélyítette az itt élő szegények izolációját, gyengítette a munkalehetőségekhez való kapcsolódásukat is (:650). A fekete középosztály elköltözésének elméletével a szegregáció más kutatói nem feltétlenül értenek egyet. A lokális hátrányok hangsúlyozása miatt Wilson a problémák kezelésére általános segélyezési javaslatokat és térbeli deszegregációs programokat is javasolt, valamint a helyi intézmények revitalizációját is támogatta.

Massey és Denton (1993) a feketék általános és lakóhelyi szegregációjából és diszkriminációjából következő politikai érdekképviselés hiányát, a helyi oktatási szolgáltatások rossz minőségét, valamint és a térbeli és társadalmi mobilitás hiányát emelték ki az *underclass* kialakulásának okaként. Wacquant (2008) pedig elsősorban az állami jóléti szolgáltatások leépülését hangsúlyozta, mint ami létrehozta az előrehaladott marginalitás állapotát. A szocializáció hatásait kiemelő *underclass* koncepció nem vesz tudomást arról, hogy a gettóban megfigyelhető életpályák az adott körülmények szülte kényszerben racionális cselekvésnek tekinthetők, mert

a gettó intézményét a társadalom aktívan fenntartja (Wacquant 1997:345). Vagyis a gettó nem feltétlenül dezorganizált, hanem „különböző elvek mentén szervezett, válaszul azokra az egyedi strukturális és stratégiai kényszerekre, amik a városok faji enklávéiban Amerika minden más területénél jellemzőbbek” (:346). A gettók párhuzamos társadalmában is van tehát kooperáció és újratermelődés, még ha ezt a külső szemlélők patológiaként is láttatják. Bármilyen bizonytalan is legyen a gettó működése, azt kívülről az állami, a non-profit és piaci intézmények is fenntartják (:347).

A városi underclass magyarázata egyben akarta megragadni a szegénység fennmaradásának több magyarázatát (Peterson 1991:636). Más szerzők azonban inkább a nem megfelelő jóléti ellátásban látták a tartós szegénység okát (Peterson 1991:623). Ebben az értelemben az underclassra jellemző szegénységért az állam felelős (:625). A szegénység kultúrájával kapcsolatos magyarázatok legfeljebb az eltérő élettapasztalatok miatti különféle viselkedések megértését érhetik el, ezért mindenképpen hasznos strukturális magyarázatokkal kiegészíteni őket, általában viszont inkább az áldozathibáztatásra használják őket (:627). Charles Murray⁴ magyarázata a segélyezés nem kívánt negatív hatásairól inkább ez utóbbi kategóriába esik, hiszen a munkalehetőségek bizonytalansága és hiánya a segélyre szorulás elsődleges oka, nem pedig az, hogy a szegények nem akarnak dolgozni (:628). Végül Wilson magyarázatainak kritikájaként érdemes megjegyezni, hogy az extrém koncentrált szegénységben élő underclass a szegényeknek csak egy kis százalékát alkotja (:635), vagyis a szegénység magas szintjének magyarázataként nem elég általános.⁵

Stigmatizáció és előrehaladott marginalitás

Az *underclass*-szal kapcsolatos elméletek kevésbé tértek ki arra, hogy a szegregált szegény környékek tartós fennmaradását a külső szemlélők stigmatizációja és lakóhellyel kapcsolatos diszkriminációja is létrehozza. Wacquant (1997, 2008) szerint a jóléti intézmények leépülése a gettók intézményének fenntartásához is vezet. Az állami visszavonulás problémáit és a koncentrált szegénység, valamint az elégtelen intézmények hiányosságait pedig tovább súlyosbítja a gettósodó területek és az ott élők stigmatizációja is, amit a sajtó és a politikusok általában csak tovább gerjesztenek (Wacquant 2007a). A stigmatizáció ezen területi formája hasonlít a hagyományos testi, a morális vagy a törzsi stigmákra is (Goffman 1963, idézi Wacquant 2007a:67) – különösen az utóbbi, törzsi, etnikai származás szerinti megkülönböztetésére, mivel ez is átvihető más személyekre is. Másfelől a költözés ezt a fajta területi alapú hátrányos megkülönböztetést meg is szüntetheti. A stigmatizált területen élőknek egyrészt szembe kell nézniük stigmatizáció miatti a szegénnyel (:68), másrészt az állami erőszakszervezetek figyelme is kitüntetetten rájuk irányul, és az eljárások is másmilyenek lesznek, mint más környékeken (:69), miközben bizonyos területeken – például a francia *banlieue*-kben – nincs is különlegesen magas fokú bűnözés (Wacquant 2007b:27). A térbeli stigmatizáció sajátos megnyilvánulási formájaként említhető még a lakcím alapján történő munkaerő-piaci diszkrimináció.

A térbeli beavatkozások ezeken a helyeken gyakran azt jelentik, hogy a bűnözőnek nyilvánított, leginkább marginalizált embereket rendőrségi erővel lakoltatják ki (Wacquant 2007a:69). A stigmatizált 'hipergettó'

4 Murray, Ch. (1984) *Losing ground: American social policy 1950–1980*. Basic Books, 323. Murray ebben kifejti, hogy a segélyezés miatt az emberek nem is akarnak dolgozni, és a jóléti állam további leépítését javasolja.

5 A Peterson által javasolt szektorális beavatkozásokat Jargowsky (1997) kérdőjelezi meg: szerinte a helyi viszonyokra nagyon is jellemző a beavatkozásokkal szembeni ellenállás (idézi Ruiz-Tagle, 2013:390).

környékekre az is jellemző, hogy a korábbi minimális szolidaritás és szimbolikus azonosulás is megszűnik az adott környékkel, ami így csak egy tér lesz, ahol a szegények élni kénytelenek, nem pedig a lakóhelyük (:70). A szolidaritás hiánya, és az, hogy nagyon különböző történetek után kerülnek a lakók ezekre a környékekre, azt is lehetetlenné teszi, hogy közösen lépjenek fel az érdekeik érvényesítése érdekében (:72). A közös ellenállás helyett mindenki csak ki akar szabadulni ezekről a helyekről. A hipergettó életmódjára és viszonyaira tehát nem is lehet jellemző a proletáriátus hasonló élethelyzetből fakadó szolidaritása: a prekáriátus tagjai csak szeretnének kikerülni ebből a kategóriából, nem pedig a közös érdekeiket akarják érvényesíteni (:73). A prekáriátus létrejöttét tehát Wilson underclass koncepciójával szemben nem csak a helyi viszonyok és a területre jellemző társas kapcsolatok eredményének tekinti Wacquant, hanem inkább a társadalmi polarizáció, a kirekesztés és a leépülő állami jóléti szolidaritás következményének.

Wacquant szerint tehát a helyi, térbeli hatásokat legalább részben a stigmatizáció általános társadalmi jelensége hozza létre. Azzal kapcsolatban, hogy ez a megerősítés hogyan zajlik, a francia *banlieue*-k és az amerikai gettók példáját veti össze, mivel a francia közbeszédben már a 80-as évektől, a Nemzeti Front előretörésével is összefüggésben megfigyelhető volt a két fogalom összemosása (Wacquant 2007b:7-8.). A stigmatizáció végül ahhoz vezet, hogy az állami beavatkozás a problematikus területre fog koncentrálni (:11), nem pedig országos társadalmi szintű problémákra, mint a munkanélküliség, ami a banlieue-kben élők életét leginkább megnehezíti. Szintén a területhez kötött stigmatizációt erősíti a decentralizált állami adminisztráció, amelynek így helyhez kötött érdekei jelennek meg, valamint a szintén helyhez kötött iskolarendszer és a tömegkommunikáció mindezt még látványosabbá teszi (:12). Az eredmény pedig olyan területhez köthető beavatkozások, mint a különböző városfejlesztési akciók, amelyek a területen élő lakosság elköltöztetésével járnak, vagy éppen a felmentés a szociális bérlakások építése alól, hogy megelőzzék a koncentrációt (:13). A társadalmi polarizáció, a munkanélküliség vagy a lakhatási problémák így a helyi botrányok részletei mögött maradnak.

Nagyon röviden összefoglalva, a különbség a két helyszín között elsősorban az, hogy mások a szegregációs és aggregációs folyamatok mögötti mechanizmusok. Amerikában a rasszizmus és a rabszolgaság máig élő öröksége az a nagyléptékű rassz alapú megosztottság, ami párhuzamos világokat hozott létre eltérő fizikai környezetekben: a gettó a saját életét élte, majd a gazdasági hanyatlással ez a világ széttöredezett, hipergettóvá alakult (lásd még Wacquant, 2010). A korábbi szimbolikus azonosulás és a fekete büszkeség ezeken a környékeken a múlté, csak a prekárius helyzetből való menekülés és a bűnözés maradt meg. A francia *banlieue*-k ezzel szemben a munkásosztály számára olcsó lakóhelyet jelentettek, így jellemzően a jóléti állam leépülésével és az ipari struktúráváltás következményei miatt egyre több szegény és kirekesztett ember lakóhelye lett. Wacquant nem egészen egyértelmű azzal kapcsolatban, hogy milyen jellegű beavatkozásokat tartana szükségesnek a lefelé tartó spirálban lévő környékeken: szerinte egyrészt a helyi fókuszú politikák csak a felszínt kezelik, másrészt nem jelentéktelen az a lelki hatás sem, amellyel a hipergettó környékén élés, és az ottani intézmények használata jár (Wacquant 2010). A végső ok azonban – a poszt-Fordista korszakra jellemzően – a legszegényebbek közötti krónikus munkanélküliség, ezért elsősorban a jóléti rendszerek reformját javasolja (Wacquant 2007b:31). Vagyis bár a területi stigma alapvetően a földrajzi helyhez kötött hatás, mégsem lehet kizárólag területi beavatkozásokkal kezelni.

Az *underclass* vagy a városi gettókban élő prekáriátus kialakulása tehát területi hatásokhoz is köthető. Az *underclass* kialakulása során a helyi életmód és intézmények szocializációs hatása, míg a stigmatizáció során a társadalom külső ítélete járul hozzá ahhoz, hogy a szegregált szegény környékeken élők életére a lakóhelyük jellege és helyzete is hat, nem csak személyes státusuk. Wilson erre a problémára területi fókuszú deszegregációs beavatkozásokat is javasolt az általános jóléti intézkedések mellett. Mások inkább az általános jóléti beavatkozások fontosságát hangsúlyozták a szélsőséges szegénység problémáival kapcsolatban. A területek politikai képviselete és az eredmények látványossága azonban általában a területi beavatkozások felé terelte a politikai cselekvést.

Egyenlőtlenségek és kohézió: a területi beavatkozások logikája és kritikái

A területileg célzott beavatkozások logikája

Az 50-es és 60-as évek állami programjai nyomán (Smith 1982:150) a magántulajdonú tőkebefektetésekkel közös városfejlesztési programok is megjelentek, amiknek így az ilyen vállalkozások profitérdekeinek is meg kell felelni. Az egyenlőtlen fejlődés elmélete szerint (Smith 1982) a korábban befektetésihiányos területek vonzóvá válnak a tőke számára, mert a tőke várható haszna nagyobb ott, ahol nagyobb a fejlődési potenciál. A tőke térbeli koncentrációjának ez a „libikókája” (:151) a városi szinten figyelhető meg igazán: korábban a szuburbánus területek fejlődése után újra az elhanyagolt belvárosokba fektetés jelenthet profitot. Ennek megfelelően a társadalmi problémákat a területi beavatkozások csak áthelyezik a térben (Smith 1986:92).

Térbeli társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi kohézió

Bár a szegregáció elsősorban társadalmi viszonyok térbeli projekciója, szükséges megmagyarázni, hogy a társadalmi különbségek és a térbeli megjelenésük pontosan hogyan hatnak egymásra, például mennyire hatnak a térbeli mintázatok az egyenlőtlenségek újratermelésére (Cassiers–Kesteloot 2012:1912–1913). Az egymásra hatás többféle lehet: az egyéni életkilátások szempontjából fontos lehet adott területnek a munkalehetőségektől való távolsága, valamint az is, hogy a területen uralkodó normák és a stigmatizáció miatt a mobilitás lehetőségei beszűkülnek (:1913). Ugyan a szegregáció védelmet jelenthet a bevándorlók csoportjainak, és alacsonyan tarthatja a lakhatási költségeket (:1914), de egyben csökkenti a politikai részvétel és érdekérvényesítés lehetőségét, ezáltal negatívan hat az egész város vagy régió társadalmi kohéziójára (ibid.).

Ahogy említettük, a térbeli beavatkozások sokszor azt jelentik, hogy az adott területen élő lakosság integrációja helyett a terület gazdasági körforgásba történő integrációját tekintik elsődlegesnek (Cassiers–Kesteloot 2012:1915). Erre a gondolkodásra példa a gyakran államilag is támogatott dzsentrifikáció, ami kiszorítja a szegényeket az adott területről. Így ugyan nem javulnak az esélyeik, de politikailag jól kommunikálható, hogy a korábban problémásnak számító területen helyreállt a rend. Emiatt a kirekesztési mechanizmusok komplex kezelése szükséges, ami nem lehetséges csupán egy adott területre koncentrált programokkal. Az egész város-térség térbeli szerkezetét is figyelembe kellene venni, hogy ne csak áthelyezzék a problémákat, hanem valóban növeljék a kohéziót az adott területen.

A térbeli különbségek, illetve ezek mintázatai ahhoz is hozzájárulnak, hogy az egyenlőtlenségek és feszültségek mennyire látványosak és mennyire problematizáltak a szélesebb társadalom számára. Mikor zavargások

törnek ki a szegregált területeken, a többségi társadalom gyakran a „*wir haben es nicht gewusst*” attitűddel, meglepetten reagál, különösen, ha a magasabb státusú csoportoknak sohasem kell találkozni a szegényekkel (:1916). A város térbeli szerkezete tehát hatással van arra, hogyan érzékeljük a társadalmi problémákat, és így a kezelésükre is (:1917). Különbség van például aközött, mikor a szegények a város szélére szorulva, a városi életből kirekesztve élnek, és aközött, amikor a központban élnek, kompromisszumokra kényszerítve a többi csoportot (Kesteloot 2005, idézi Cassiers–Kesteloot 2012:1917) vagy „*revansista*” reakciókat (Smith 1996) kiváltva.

Térbeli integrációs beavatkozások

Wilson nyomán a társadalmi integrációt célzó térbeli politikák az amerikai és később az európai városokban is gyakran egyet jelentettek a térbeli deszegregációs politikákkal (Ruiz-Tagle 2013: 394). Arról azonban a szegregáció kutatói nem beszélnek részletesen, hogy hogyan működhet az integráció. Sem a Chicagói Iskola ökológiai-demográfiai koncepciójában, sem a megélhetési stratégiákat, az állam kivonulását, a meglévő intézmények működését és az aktív szegregáló erőket vizsgáló neo-marxista megközelítésekben nincsenek részletesen kifejtve a térbeli integráció lehetőségei (:397).

Amikor a beavatkozások csökkentik a térbeli szegregációs indexek értékeit, akkor a térbeli integrációnak csak az egyik, a fizikai dimenziójával foglalkoznak (Ruiz-Tagle, 2013:403). A fizikai közelség mellett szükség volna az erőforrások és a hatalom valódi redistribúciójára az egyenlőtlen rendszerekben, hogy mindenkinek lehetősége nyíljon a kooperációba való bekapcsolódásra. A térbeli dimenzió szerepének tisztázásához pedig szükség van arra, hogy lássuk, milyen léptéken érdemes vizsgálni a szegregáció hatásait (Ruiz-Tagle 2013:403-404).

A deszegregációs politikáknak két lehetséges módja jelenik meg leggyakrabban: az egyik típus a „*social-mix*” (társadalmi keveredést, kevert státusú környezetet célzó) politikák (Lees 2008), amelyek egy hátrányos helyzetű területre magasabb státusú lakók költözését segítik elő, így csökkentve a homogén szegény környék koncentrációs hatásait. A másik lehetőség, hogy a szegény környék (például a szociális lakásokat nagy arányban tartalmazó lakótelep) lakosságát szétterítik a térben, hogy az így elköltöztetett lakóknak ne kelljen a szegénység területi koncentrációjából fakadó hátrányokat elszenvedniük (Bolt–van Kempen 2010). Ezek a politikák gyakran össze is függenek: a megszüntetett szociális lakhatás helyén gyakran magasabb státusú tulajdonosoknak szánt ingatlanokat húznak fel, általában csökkentve a lakosságszámot.

A területileg célzott beavatkozások kritikái

A térbeli beavatkozások eredményei

A különböző kevert státusú környezeteket célzó politikáknak alapvetően két célja van: egyrészt, komolyan véve Wilson elképzeléseit, a magasabb státusúak megjelenése egy területen (főleg az oktatási intézményekben) pozitív mintákat és értékes kapcsolatokat jelenthetnek a szegények számára. Másrészt, mivel így a helyi önkormányzatoknak és a kapcsolódó intézményeknek nem csak a legszegényebb emberek súlyos problémái jutnak, javulhat a helyi gazdaság teljesítménye, és nőhetnek a helyi adóbevételek (Manzi 2010). A változások azonban egyrészt csökkentik az olcsó szociális lakhatást, másrészt dzsentrifikációs várakozásokat generálhatnak, és a környékeken elkezdhetnek emelkedni az ingatlanárak (Lees 2008). Az ilyen politikák részletes kritikája így a dzsentrifikáció kutatás egyik fontos altémája lett.

Lees (2008) szerint a különböző státusú csoportok közötti pozitív kapcsolatokra nincsenek empirikus bizonyítékok, inkább az ellenkezőjére (:2450–2451). A magasabb státusúak beköltözésének további remélt pozitívuma az egész környék számára a helyi gazdaságnak a nagyobb fogyasztói bázis miatti megerősödése, valamint az erősebb környékszintű érdekérvényesítés. Ehhez járul hozzá még az önkormányzati adóbevételek növekedése, ami különösen fontos lehet ott, ahol ezek az adminisztratív egységek nagyfokú autonómiát élveznek és gazdasági felelősséget viselnek (:2454). Vagyis látható, hogy a keveredést célzó politikák maximum csak részben szeretnék kezelni a környéken élő szegények élethelyzetét, inkább az adott terület vagy város gazdasági pozícióit igyekeznek javítani (:2454).

A jobb társadalmi kapcsolatokat vizionáló politikák nem vesznek tudomást arról, hogy a középosztálybeliek nem akarnak együtt élni a leginkább problémás lakókkal. A kevert státusú közösségek egyik legjelentősebb problémája a legtöbbször kis súlyú bűnelkövetésekben megnyilvánuló antiszociális viselkedés (Manzi 2010:42). A kevert környékek felépítésében részt vevő magán ingatlanfejlesztők abban érdekeltek, hogy semmilyen stigmának megfelelő viselkedési mintázat ne jelenjen meg a jövőbeni vásárlók szeme előtt: „Az ingatlanfejlesztők azt szeretnék tudni, hogy milyen gyorsan tudjuk kilakoltatni az embereket... Biztosak akarnak lenni benne, hogy a lakóink nem okoznak felfordulást” (interjú – RSL menedzser, Manzi 2010 p. 42.)

Vagyis a keveredést célzó politika akkor lehet gazdaságilag sikeres, és akkor vonzhat befektetőket, ha a legelesettebbeket elköltöztetik az adott környékekről. A vonatkozó empirikus kutatások szerint ráadásul a környékbeli kapcsolatok megerősödése inkább a homogén középosztálybeli környékeken jellemző, nem pedig a kevert státusú helyeken (Butler–Robson 2003, idézi Lees 2008:2456). Ehhez hasonlóan Freeman (2006) kutatásaiból is az derült ki, hogy a szegény fekete környékek lakói nem kerülnek kapcsolatba az új fehér középosztálybeli beköltözőkkel. Az ingatlanárak és a bérleti díjak emelkedése az adott környéken az eleve tervezettek felül további elköltöztetéssel járhat (Lees 2008:2457), így végül a diverz környékből homogén középosztálybeli környék alakulhat ki, vagyis az alacsony státusú környékek dzsentrifrikálódhatnak, annak minden negatív hatásával együtt.

A kevert státusú környékeket célzó politikákkal kapcsolatos további kritika, hogy azok szinte soha nem a gazdag környékek, hanem csupán a szegény környékek homogén társadalmi szerkezetét változtatják meg (Lees 2008:2460; Slater 2013:384). Ez alól a ritka kivételt a *Moving to Opportunities* (MTO) program jelentette, ahol a szegregált szegény környékek lakói közül – egy nagy társadalmi kísérlet során – sorsolással kiválasztottak néhány lakót, akik magasabb státusú környékekre költözhetek. Az akció eredményei azonban az első elemzések szerint szerények voltak (Slater 2013:369). A legújabb kutatások némileg pozitívabb kicsengésűek az MTO programmal kapcsolatban. Chetty és munkatársai (2015) azt találták, hogy az elég fiatalon más környékre kerülők profitálhattak a pozitív szocializációs környezetből. Különösen igaz volt ez a fiúk esetében, akiket így a kortárshatások kisebb eséllyel tereltek az utcai bandák felé. Másrészt, akik már kamaszkorukban költöztek egy jobb környékre, később átlagosan alacsonyabb fizetést kaptak, vagyis kevésbé voltak sikeresek, mint a kontroll csoport, akit nem költöztettek el a gettóból.

Végül a „social-mix” politikák ahelyett, hogy hasznos kapcsolatokkal segítették volna elő a szegények lehetőségeit, inkább elvágták a segítő hálózatokat, illetve a kapcsolatokat a szociális segítő intézményekkel

(Lees 2008:2461; lásd még Atkinson–Kintrea 2004). A kapcsolatok kialakulásához arra is szükség volna, hogy a hátrányosabb és a jobb helyzetű lakók között a normatív és kulturális különbségek is csökkenjenek, vagyis a szegényebb vagy kisebbségi csoportok asszimilálódjanak (:2462, vö. Ruiz-Tagle 2013:402). A szegregációnak ebben az értelemben tehát lehetnek pozitív hatásai, amiket ezek a keveredést szorgalmazó politikák megszüntetnek. Ilyen lehet még a már korábban említett megtelepedési lehetőség a bevándorlók számára, valamint az olcsó lakhatás is. Az ilyen politikákban a szegregáció szempontjából az sem világos, hogy mennyire különböző csoportoknak kellene találkozniuk, és milyen területi léptéken.

A deszegregációs politikák másik lehetséges módja a szegények szétszórása a térben. Ez jellemzően a szociális lakótelepek lerombolását és a lakók elköltöztetését jelenti, mint például a holland szociális lakótelepek esetén (Bolt–van Kempen 2010:159). Az egyenlőtlen fejlődés elmélete szerint a térbeli beavatkozások azonban csak áthelyezik a szegénységet, így kérdés, hogy az elköltöztetések után nem alakulnak-e ki újabb szegregációs gócpontok. A holland példa szerint az elköltöztetett kisebbségi vagy szegényebb családok nem hoztak létre új szegregátumokat máshol: sokféle környékre költöztek, és az új környékek magasabb státusúak voltak, mint a beavatkozás által érintettek (:177). A deszegregációs politika tehát egy szabályozott és kevésbé szegregált szociális lakáspiacon a lakáskörülmények javulásához is vezethet. Másrészt az elköltözők éppen a viszonylag jobb helyzetű, munkával rendelkező lakók voltak, a letelesebbek pedig inkább helyben maradtak. A kisebbségi csoportok körülbelül ugyanolyan arányban kisebbségek által lakott környékekre költöztek a telep megszüntetése után, míg a született hollandok inkább nem etnikai környékekre, vagyis általában a szegregáció nem csökkent, csak az adott koncentráció szűnt meg. Ráadásul a kisebbségi csoportok jobban preferálták az eredeti környezetet (:178). Tehát a beavatkozás csak bizonyos háztartásoknak volt felfelé mobilitási lehetőség, elsősorban a hollandoknak, a szegények és kirekesztettek pedig inkább csak a beavatkozás negatív hatásaiból részesültek.

A jóval kevésbé szabályozott amerikai környezetben a hasonlóan szétszórást célzó HOPE VI program tapasztalatai sokkal rosszabbak: bár a fogadó környékek szegénységi mutatói kisebbek voltak, és kevésbé voltak szegregáltak is (:163), a lakók 70 százaléka inkább maradt volna a megszokott környékén, sokszor mégis megszerve kellett költöznie, mert nem volt már olcsó lakhatás a közelben (Popkin et al. 2004, idézi Bolt–van Kempen, 2010:163). Ráadásul a HOPE VI programban a rassz szerint szegregált szociális lakhatásban élő feketék szinte mind hasonlóan szegény fekete környékekre költöztek (Popkin et al. 2005:394–395, idézi Slater 2013:372), vagyis miközben a költöztetés minden negatív hatását el kellett viselniük, csupán térben áthelyezték a szegénységet (Slater 2013:373). A deszegregációs programok pozitív hatásai tehát megkérdőjelezhetők, miközben maguk a programok komoly költségekkel és nehézségekkel járnak. A neo-marxista kritika (így például Slater 2013) pedig az egész környezet hatás irodalmát megkérdőjelezi, így azt is, hogy bármilyen térbeli beavatkozás alkalmas lenne a szegénység és a kirekesztés csökkentésére.

A környezet hatásainak kritikája

Slater (2013) szerint a szegénység és az egyenlőtlenségek magyarázata nem a környékek, a különböző városi területek sajátosságaiban keresendő, hanem tágabb strukturális okokban, amelyek megmagyarázzák, hogy miért laknak az emberek azon a környéken, ahol laknak (:369). Szerinte meg kéne fordítani a kérdést: az érdekes az, hogy az életkilátások hogyan határozzák meg az ember lakhelyét, nem pedig az, hogy hogyan hatá-

rozza meg a lakóhely az életkilátásokat. Ő tehát a magántulajdont, a lakáspiacot, az osztálykülönbségeket és a tőkefelhalmozást középpontba állító neo-marxista magyarázatokat javasolja a szegény környékek problémáival kapcsolatban (ibid.). Ahogy a Slater által idézett Engels 1872-ben azzal kritizálta a párizsi városi beavatkozásokat, hogy csak átköltöztetik a szegényeket, de nem oldják meg a szegénység problémáját (:371–372), úgy kritizálja Slater (2013) is a különböző deszegregációs beavatkozásokat (lásd fentebb). Slater (2013) szerint a Chicagói Iskola neoklasszikus közgazdaságtani megközelítése nem válaszolt arra a kérdésre, hogy mi az oka az alacsonyabb státusúak rosszabb pozícióinak a földpiac elosztási mechanizmusai során (:374). Az egyenlőtlen fejlődés elmélete viszont megmagyarázza, miért hagyják teljesen lepusztulni a belvárosi régi lakónegyedeket: a régi használati módba már nem érdemes befektetni, és egyre nagyobb lesz az új használat potenciális profitja: ez a dzsentrifikáció logikája (Smith 1979, idézi Slater 2013:376). A magántulajdonú városi földterület emellett az összehangolt tervezési beavatkozások gátja, hiszen az egyéni profitérdek határozza meg a terület felhasználást (Scott 1980, idézi Slater 2013:377).

A környék hatások irodalma ebben a fényben látszólag a szegénység mélyebb okairól nem vesz tudomást, és úgy állítja be, mintha a szegénység saját magából eredne a szegény környékek szocializációs hatásain keresztül (Steinberg 2010a idézi Slater 2013:376), és hogy a gettók lakói a diszfunkcionális társas normáikon keresztül maguk felelősek a szegénységükért (Bauder 2002 idézi Slater 2013:379). Hasonlóan az alacsony státusú környékeken mérhető rosszabb iskolai teljesítmények sem köthetőek szerinte csak a környékhez és a szocializációs hatásokhoz, ez a jelenség inkább általában az iskolarendszer gyengeségét mutatja, vagyis hogy egyenlőtlen a közszolgáltatások minősége a különböző helyeken (Elliott et al. 2006, idézi Slater 2013:379). A koncentráltan szegény környékek hátrányának tartják, hogy a helyi személyes kapcsolathálón keresztül csak kevesen tudnak munkahelyhez jutni, mert kevesen dolgoznak a környéken, ám Slater és az általa hivatkozott antropológiai kutatások szerint ennek az ellenkezője igaz: az alacsonyan képzett munkahelyek iránti keresletet éppen az alacsony státusúak tudják jól megosztani egymással, a középosztálybeliek pedig egymás között osztják meg az általuk betölthető munkákat (:379). Végül, ha ki is mutatható, hogy a rossz környéken élés további nehézségeket okoz a szegényeknek a státusokon túl, ez akkor is csak egy járulékos hatás az alacsony státus miatti hátrányokhoz (:380).

Slater (2013) szerint, ha el is fogadjuk, hogy a szegregált szegény környékeken élők izolációja és egyéb hátrányai a lakóhelyük miatt súlyosabbak, mint a más környékeken élőké, ezek a hatások nem köthetőek kizárólag a környék földrajzi és demográfiai tulajdonságaihoz, amiket megváltoztatva ezek a hátrányok eltűnnek. A stigmatizáció és a rosszabb életkörülmények az állami politikák hibái, amelyek nem képesek azonos lehetőségeket biztosítani a különféle területeken élő polgároknak (Wacquant 2008). Vagyis, ha vannak is a környékhez köthető társadalmi hatások (ahogy Wacquant szerint az amerikai fekete gettóban mindenképpen vannak, lásd fentebb), azoknak nem a terület tulajdonságaihoz köthető oka van. Emiatt tehát a szerző – a neo-marxista kritika logikájának megfelelően – a területi beavatkozásokat is elveti.

Helyi sajátosságok

Maloutas (2009) kritikája szerint éppen a környék hatások egy példája a stigmatizáció, és az eltérő kontextusokban, mint a francia *banlieue*-k és az amerikai gettók, eltérő várospolitikai válaszokat kell adni ezekre a

hatásokra (:830–831). Slater (2013:383) ezzel kapcsolatban újra felhívja a figyelmet, hogy a stigmatizáció nem a környék hatása, hanem a tágabb társadalom megbélyegzése miatt jön létre. Arra azonban nem reflektál, hogy a környéken élők az adott helyhez kötötten kell elszenvedjék ezt a hatást: az intézmények elhanyagoltságát, a gazdasági szereplők elfordulását a területtől, a diszkriminációt.

A területi beavatkozások tágabb irodalmában, elsősorban a regionális szinten, már régebb óta tart a vita a területileg célzott fejlesztési politikák és a gazdasági növekedés területileg nem célzott támogatásának hívei között (Barca et al. 2012:138). A Világbank 2009-es ajánlásai a nagyvárosi agglomerációk növekedési potenciáljának kihasználását javasolják, és úgy gondolják, hogy a gazdasági tevékenység szétterítése aláássa a növekedést, míg elsősorban az EU-s kontextusban úgy gondolják, hogy „a tér számít, és a fejlődés lehetőségeit befolyásolja, nem csak a területekét, de az externáliákon keresztül az ott élő egyénekét is” (Barca et al. 2012:139). A területileg nem célzott politikák azon az elven nyugszanak, hogy nem a területeket kell fejleszteni és bekapcsolni a gazdaságba, hanem az egyéneket. Az egyének pedig a gazdasági növekedés centrumaiba vándorolva teljesíthetik ki a bennük rejlő gazdasági potenciált, vagyis a vidékről a városba költözést feltételezik. A területileg célzott politikák ezzel szemben a földrajzi és intézményi tényezők interakciójában látják a regionális fejlődés kulcsát (:140).

A helyi intézmények sajátosságait figyelembe vevő beavatkozásokra tehát sem a gazdasági neoliberalizmus hívei, sem a neo-marxista kritikusai nem fordítanak kellő figyelmet. Például a szegény környékek állami nemtörődömség és stigmatizáció miatti gyengébben teljesítő oktatási intézményeinek sajátos, csak helyismeret segítségével rendezhető problémáit az egész oktatási szektor gyengeségével magyarázzák. Ám az ágazati beavatkozások jellemzően nem produkálnak egyforma eredményeket a különböző helyi kontextusokban (Barca et al. 2012:136–137). Az intézmények és a gazdaság fejlesztésének integrált programjai azonban egyelőre még gyerekcipőben járnak (Rodriguez–Pose 2013:1037).

A térbeli hatások elemzésének jelentős problémája a földrajzi lépték kérdése is. Ahogy már korábban említettük, Wacquant (2007b:21–23) szembeállítja egymással a chicagói fekete gettók és a francia *banlieue*-k szegregációjának léptékét és jellegét, Lees (2008) pedig elfogadhatónak tart bizonyos léptékű szegregációt az olcsó lakhatás érdekében (:2464). De mi legyen ez a lépték? Ruiz-Tagle szerint (2013:403) a kisebbségek térbeli elhelyezkedésére elvben jellemző lehet a teljesen kirekesztő szegregáció, a kisebb léptékű mikroszegregáció és az atomizált szétoszlás. Az első a Wacquant (2007b, 2010) által leírt hipergettó járulékos negatív hatásaihoz vezethet, míg az utolsó a hátrányos helyzetű, kirekesztett csoportok társadalmi kapcsolatainak gyengeségéhez. Ruiz-Tagle szerint emiatt nem egyszerűen csak azt kell figyelembe venni, hogy a különböző csoportok lakóhelye mennyire különül el egymástól, hanem azt is, hogy mennyire különülnek el a térben az intézményeik és szervezeteik, és az alacsony státusúak milyen hátrányokat szenvednek el ebben a tekintetben. Ezek a különbségek lehetnek ugyanis az adott területre jellemző járulékos hátrányai a szegregált szegény környékeken élőknek. Amíg azonban a városi területi politikák csak az alacsony státusúak lakóhelyét változtatják meg, addig az ott élő szegények kizárólag a költöztetés hátrányait és az ebből következő lakhatási problémákat szenvedik el, miközben a területi problémára költött erőforrásokból szinte egyáltalán nem részesülnek.

KONKLÚZIÓK

A társadalmi integráció térbeli kérdései megfoghatóvá és látványossá teszik a kooperáció és a társadalom újratermelésének nehézségeit: a térben is kirekesztett, leszakadó társadalmi csoportok nem tudnak részt venni ezekben a folyamatokban, nincs lehetőségük bekapcsolódni a munkamegosztásba. Ebben szerepet játszanak a térbeli korlátok is, de a szegénység és a kirekesztés általános társadalmi jelenségek, amikhez csak hozzáadódik a fizikai távolság és a térbeli elválasztottság hátránya, amelyek egyben látványossá és lehatárolhatóvá is teszik a gondokat. Ez azonban azt is jelenti, hogy a közvélemény és a politikusok a területekre jellemző problémaként, nem pedig a társadalom általános problémájaként fogják fel a kirekesztettséget és a reménytelen szegénységet.

A térbeli mintázatok nem jelentéktelenek a városok vagy a metropolisz régiók szempontjából. A térbeli kirekesztés léptéke, illetve a szegregált szegény területek viszonya a többi városrészrel és általában a városi funkciókkal az egész város vagy városi régió politikai és gazdasági viszonyaira is hatással lehet. A nagy léptékű elkülönülés vagy a szegények szem elől való elrejtése párhuzamos világokat hozhat létre, ami növelheti az erőforrások mértéke szerint elkülönülő társadalmi csoportok közötti különbségeket és feszültségeket.

A szegregált szegény területek és gettók elveszett erőforrások a városok számára, mert a stigmatizáció és a kirekesztés miatt ezeken a helyeken nem valósulnak meg a lehetséges gazdasági tevékenységek, nem kapcsolódnak be a termelésbe és a kereskedelembé, miközben a könnyen megközelíthető, használható területek korlátozottan állnak rendelkezésre. Az ilyen területek bekapcsolása a gazdaságba sokszor úgy történik, hogy az ott élők emberi erőforrásai továbbra sem vonódnak be a kooperációba és a társadalom újratermelésébe. Vagyis a területi beavatkozások során gyakran összekeverik a területek és a térhez kötött erőforrások integrációját, valamint a területen élő emberek társadalomba történő integrációját. A társadalmi integrációt szolgáló területi beavatkozások tehát sokszor valóban csak a kirekesztés és az esélytelenség tüneteit kezelik, miközben ezeket a problémákat áthelyezik máshová a térben. Ráadásul a térbeli elkülönülés lehetséges pozitív hatásait ezek a területi beavatkozások a legritkábban veszik figyelembe. Kérdés viszont, hogy mi az a területi lépték, aminél az elkülönülés még nem hátrány és dezintegráló tényező, hanem közösségképző tényező és erőforrás. Ez a lépték függ az egyenlőtlenségek mértékétől és különbségeket képző mechanizmusoktól is.

Egy adott környéken élés hatással van ugyan a lakók életkilátásaira, amiket azonban elsősorban a társadalmi helyzet határoz meg, ahogy végül azt is, hogy ki hol fog élni. A probléma csak az, hogy az egyéneket célzó általános társadalmi programok sem képesek egyenlően hatni a térben. A különböző színvonalú, adott helyi érdekviszonyok között működő intézmények nem egyformán kezelik a társadalmi problémákat, illetve a kezelésükhöz szükséges beavatkozásokra nem egyformán reagálnak az ilyen sajátos helyzetű intézmények. A nem területi alapú, ágazati vagy rendszerszintű beavatkozások szintén nem egységesen oszlanak el a térben, és sokszor csak megerősítik bizonyos területek előnyeit és mások hátrányait. Ezért a területi beavatkozásoknak az intézmények fejlesztését is magában kell foglalnia.

A térbeli társadalmi integráció nem lehet sikeres kizárólag az adott területre koncentrálva, és gyakran az állami beavatkozás csak megerősíti az egyenlőtlen fejlődésből következő mechanizmusokat. Másrészt a területi sajátosságok figyelembe vétele nélkül az általános társadalmi integrációs kísérletek könnyen kudarcba fúlhat-

nak az adott hely sajátos viszonyai között. A területi integráció tehát szükséges, de nem elégséges feltétele a tágabb társadalmi integrációnak, és a területi beavatkozások csak más, általános társadalmi programokkal összhangban lehetnek hatással a kirekesztés és a társadalmi dezintegráció elleni küzdelemre.

HIVATKOZÁSOK

- Arnal, M. (1999) Intergración [Etymologic definition of 'integration']. *El Almanaque* [WWW document]. Elérhető: <http://www.elalmanaque.com/Septiembre/22-9-eti.htm> [Letöltve: 2010-05-03].
- Atkinson, R. – Kintrea, K. (2001) Disentangling Area Effects: Evidence From Deprived and Non-Deprived Neighbourhoods. *Urban Studies*, 38(12), 2277–2298. <http://dx.doi.org/10.1080/00420980120087162>.
- Atkinson, R. – Kintrea, K. (2004) 'Opportunities and Despair, It's All in There': practitioner Experiences and Explanations of Area Effects and Life Chances. *Sociology*, 38(3), 437–455. <http://dx.doi.org/10.1177/0038038504043211>.
- Andersson, R. – Musterd, S. (2005) Area-based policies: a critical appraisal. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 96, 377–389. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9663.2005.00470.x>.
- Barca, F. – McCann, P. – Rodríguez-Pose, A. (2012) The case for regional development intervention: place-based versus place-neutral approaches. *Journal of Regional Science*, 52, 134–152. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9787.2011.00756.x>.
- Bauder, H. (2002) Neighbourhood effects and cultural exclusion. *Urban Studies*, 39(1), 85–93. <http://dx.doi.org/10.1080/00420980220099087>
- Bolt, G. – van Kempen, R. (2010) Dispersal Patterns of Households who are Forced to Move: Desegregation by Demolition: A Case Study of Dutch Cities. *Housing Studies*, 25(2), 159–180. <http://dx.doi.org/10.1080/02673030903561834>.
- Butler, T. – Robson, G. (2001) Social capital, gentrification and neighbourhood change in London: a comparison of three south London neighbourhoods. *Urban Studies*, 38, 2145–2162. <http://dx.doi.org/10.1080/00420980120087090>.
- Cassiers, T. – Kesteloot, C. (2012) Sociospatial inequalities and social cohesion in European cities. *Urban Studies*, 49(9), 1909–1924. <http://dx.doi.org/10.1177/0042098012444888>.
- Cheshire, P. (2006) Resurgent cities, urban myths and policy hubris: what we need to know. *Urban Studies*, 43(8), 1231–1246. <http://dx.doi.org/10.1080/00420980600775600>.
- Chetty, R. – Hendren, N. – Katz L. F. (2015) *The Effects of Exposure to Better Neighborhoods on Children: New Evidence from the Moving to Opportunity Experiment* NBER Working Paper No. 21156.
- Csanádi G. – Csizmady A. – Olt G. (2012) *Átváltozóban*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Czirfusz M. – Horváth V. – Jelinek Cs. – Pósfai Zs. – Szabó L. (2016) Gentrification and Rescaling Urban Governance in Budapest-Józsefváros *Intersections. EEJSP*, 1(4), 55–77.
- Dupcsik Cs., – Szabari V. (2015) Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *Socio.hu*, 5(3), 44–63. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44>.
- Elliott, D.S. – S. Menard – B. Rankin – A. Elliott – W.J. Wilson – D. Huizinga (2006) *Good kids from bad neighborhoods*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Freeman, L. (2006) *There Goes the 'Hood: Views of Gentrification from the Ground Up*. Philadelphia, PA: Temple University Press
- Goffman, E. (1963) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon & Schuster.
- Hudson, R. (2007) Regions and Regional Uneven Development Forever? Some Reflective Comments upon Theory and Practice. *Regional Studies*, 41(9), 1149–1160. <http://dx.doi.org/10.1080/00343400701291617>.
- Jargowsky, P. (1997) *Poverty and place: ghettos, barrios, and the American city*. New York: Russell Sage Foundation.
- Ladányi J. (2008) *A lakóhelyi szegregáció Budapesten*. Budapest: Új Mandátum.
- Lees, L. (2008) Gentrification and social mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance? *Urban Studies*, 45, 2449–2070. <http://dx.doi.org/10.1177/0042098008097099>.
- Lefebvre, H. (1991) *The production of space*. Malden, MA: Blackwell.
- Miciukiewicz, K. – Moulaert, F. – Novy, A. – Musterd, S. – Hillier, J. (2012) Problematising Urban Social Cohesion. A Transdisciplinary Endeavor (Introduction to the respective Special Issue of Urban Studies). *Urban Studies*, 49, 1855–1872. <http://dx.doi.org/10.1177/0042098012444877>.
- Novy, A. – Swiatek, D. C. – Moulaert, F. (2012) Social Cohesion: A Conceptual and Political Elucidation. *Urban Studies*, 49, 1873–1889. <http://dx.doi.org/10.1177/0042098012444878>.
- Maloutas, T. (2009) Urban Outcasts: A Contextualized Outlook on Advanced Marginality. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33, 828–834. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2427.2009.00925.x>.
- Maloutas, T. (2012) Contextual Diversity in Gentrification Research. *Critical Sociology* 38(1) 33–48. <http://dx.doi.org/10.1177/0896920510380950>.

- Manzi, T. (2010) Creating Sustainable Neighbourhoods? The Development and Management of Mixed-Income Communities. In Manzi, T. – Lucas, K. – Jones, T. L. – Allen, J. (eds.) *Social Sustainability in Urban Areas, Communities, Connectivity and the Urban Fabric*. London: Earthscan.
- Massey, D. S. – Fischer, M. J. (2006) The effect of childhood segregation on minority academic performance at selective colleges, *Ethnic and Racial Studies*, 29(1), 1–26. <http://dx.doi.org/10.1080/01419870500351159>.
- Peterson, P. E. (1991) The Urban Underclass and the Poverty Paradox *Political Science Quarterly*, 106(4), 617–637. <http://dx.doi.org/10.2307/2151796>.
- Popkin, S. – Cunningham, M. K. – Burt, M. (2005) Public housing transformation and the hard-to house. *Housing Policy Debate* 16(1), 1–24. <http://dx.doi.org/10.1080/10511482.2005.9521531>.
- Popkin, S. J. – Levy, D. K. – Harris, L. E. – Comey, J. – Cunningham, M. K. (2004) The Hope VI Program: what about the residents? *Housing Policy Debate*, 15(2), 385–413. <http://dx.doi.org/10.1080/10511482.2004.9521506>.
- Rodríguez-Pose, A. (2013) Do Institutions Matter for Regional Development? *Regional Studies*, 47(7), 1034–1047. <http://dx.doi.org/10.1080/00343404.2012.748978>.
- Ruiz-Tagle, J. (2013) A Theory of Socio-spatial Integration: Problems, Policies and Concepts from a US Perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37, 388–408. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2427.2012.01180.x>.
- Sampson, R. J. (2009) Disparity and diversity in the contemporary city: social (dis)order revisited. *The British Journal of Sociology*, 60(1), 1–31. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-4446.2009.01211.x>.
- Scott, A. J. (1980) *The urban land nexus and the state*. London: Pion.
- Shaw, K. – Porter, L. (2009) Introduction. In Porter, L. – Shaw K (eds.) *Whose Urban Renaissance? An International Comparison of Urban Regeneration Strategies*. London: Routledge, 1–7.
- Slater, T. (2013), Your Life Chances Affect Where You Live: A Critique of the ‘Cottage Industry’ of Neighbourhood Effects Research. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37, 367–387. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2427.2013.01215.x>.
- Steinberg, S. (2010a) Reply to post by Mario Luis Small. Posted on Comurb listserv, 17 January.
- Smith, N. (1979) Toward a theory of gentrification: a back to the city movement by capital, not people. *Journal of the American Planning Association* 45(4), 538–548. <http://dx.doi.org/10.1080/01944367908977002>.
- Smith, N. (1982) Gentrification and Uneven Development. *Economic Geography*, 58 (2), 139–155 <http://dx.doi.org/10.2307/143793>.
- Smith, N. (1986), On the necessity of uneven development. *International Journal of Urban and Regional Research*, 10, 87–104. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2427.1986.tb00006.x>
- Smith, N. (1996) *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
- Tosics, I. (2009) Dilemmas of Integrated Area-Based Urban Renewal Programmes. Elérhető: <http://urbact.eu/read-article-dilemmas-integrated-area-based-urban-renewal-programmes> [Letöltve: 2016-03-01].
- Virág T. (2010) *Kirekesztve: Falusi gettók az ország peremén*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wacquant, L. (1997) Three Pernicious Premises in the Study of the American Ghetto. *International Journal of Urban and Regional Research*, 21, 341–353. <http://dx.doi.org/10.1111/1468-2427.00076>.
- Wacquant, L. (2007a) Territorial stigmatization in the age of advanced marginality. *Thesis Eleven*, 91, 66–77. <http://dx.doi.org/10.1177/0725513607082003>.
- Wacquant, L. (2007b) French working-class banlieues and black american ghetto: from conflation to comparison. *Qui Parle*, 16(2), 5–38.
- Wacquant, L. (2008) *Urban outcasts: a comparative sociology of advanced marginality*. Polity Press, Cambridge.
- Wacquant, L. (2010) Urban Desolation and Symbolic Denigration in the Hyperghetto. *Social Psychology Quarterly*, 73(3), 215–219. <http://dx.doi.org/10.1177/0190272510377880>.
- Wilson, W. J. (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Wilson, W. J. (1991) Another Look at The Truly Disadvantaged. *Political Science Quarterly*, 106(4), 639–656. <http://dx.doi.org/10.2307/2151797>.
- Young, I. M. (1990) *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.